

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 7, Sayı: 2, 2023, ss. 247-261/ Volume: 7, Issue: 2, 2023, pp. 247-261

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

MANEVİYAT PSİKOLOJİSİNDE AİLEYİ BÜTÜNLEŞTİRİCİ VE BİRLİĞİNİ KORUYUCU YAKLAŞIM

Mustafa ATAK

Dr., Erciyes Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik Uygulama ve Araştırma Merkezi/Kayseri
Erciyes University Psychological Counseling and Guidance Application and Research Center. Kayseri/Türkiye

mustafaatak@erciyes.edu.tr

orcid.org/0000-0003-2913-411X

ror.org/047g8vk19

Öz

Aydınlanma hareketi ile birlikte dinin yerini ve rolünü alma iddiasında bulunan modern psikolojinin insan hakikatini olumsuz ve karamsar bir yaklaşımla değerlendirmesi, varoluşsal depresyona çözüm üretmemesi, insanı bütüncül bir şekilde ele almaması gibi durumlar modern psikolojinin eksik olduğu alanlar olarak ortaya çıkmıştır. Ancak geçmişte olduğu gibi dinler ve manevi gelenekler, modern toplumun ilgisini çekerek bu noktada çeşitli çalışmaların yapılmasına yol açmıştır. Dine ve maneviyata gösterilen yoğun ilgi önce transpersonele psikolojinin sonrasında da İslam psikolojisi ve nefis psikolojisi yaklaşımlarının doğuşuna kaynaklık etmiştir. Aile, insanlık tarihinin farklı dönemlerinde değişik biçimlerde algılanmış olsa da kutsallığı her din ve toplumda korunmuştur. Ancak günümüzde aile kurumu önemli değişikliklere maruz bırakılarak sanayileşme ve modernitenin etkisiyle küçülmüştür. Bu gelişmelere rağmen ailede en etkili otorite olarak din görünmektedir. Geçmişte Anadolu irfanı, dini ve millî değerlerden hareketle topluma gereken değerleri kazandırmış ancak yanlış batılılaşmanın sonucu olarak toplum değerlerin birçoğunu kaybetme noktasına gelmiştir. Bu makalede aileyi bütünlendirmeye ve ailenin birliğini korumaya yönelik yaklaşım modern psikolojinin ve maneviyat psikolojisinin verileri bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Maneviyat, Şükür, İsar, İnfak.

INTEGRATING THE FAMILY AND PROTECTING ITS UNITY IN SPIRITUAL PSYCHOLOGY

Abstract

Modern psychology, which claims to take the place and role of religion with the enlightenment movement and evaluates human truth with a negative and pessimistic approach, cannot produce a solution to existential depression, and does not deal with human in a holistic way, emerged as areas where it is lacking. However, as in the past, religions and spiritual traditions have attracted the attention of modern society and have led to various studies at this point. The notable interest in religion and spirituality led to the birth of first transpersonal psychology and then Islamic psychology and nafs psychology approaches. Although the concept of family has been perceived in different ways in different periods of human history, its sanctity has been

Geliş Tarihi: 08.04.2023

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1279502

Kabul Tarihi: 06.06.2023

preserved in every religion and society. Today, however, the family institution has been subjected to significant changes and has weakened by the influence of industrialization and modernity. Despite these developments, religion seems to be the most effective authority in the family. In the past, Anatolian wisdom brought the necessary values to the society based on religious and national values, but as a result of wrong westernization, the society came to the point of losing many of its values. In this article, the approach towards integrating the family and preserving its unity is discussed in the context of the data of modern psychology and spiritual psychology.

Key Words: Family, Spirituality, Gratitude, İthar, İnfâq.

Atıf / Cite as: Atak, Mustafa. "Maneviyat Psikolojisinde Aileyi Bütünleştirici, Birliğini Koruyucu Yaklaşım". *Apjir* 7/2 (Ağustos 2023), 247-261.

Giriş

Aileyi bütünleştirici ve aile birliğini koruyucu manevi yaklaşımı açıklarken gelinen noktayı anlamak için aileyi derinden etkileyen modernitenin, bireyi yönlendiren psikoloji biliminin ve maneviyatın gelişimini incelemek gerekmektedir.

Batıda Katolik kilisenin modern bilim karşısında yenilgisinden sonra rasyonalist ve pozitivist yaklaşımların etkisiyle modernite piyasaya sürülerek farklı bir yaşam tarzı ortaya çıkmıştır. Bauman, modernitenin amacını "yeryüzünde metafizik hiçbir unsurun olmadığı, özgürlük ve mutluluğun egemen olduğu insanî bir düzen kurmak"¹ olarak ifade etmiştir. Modernite, maneviyatı hayatın tamamen dışına iterek farklı bir yaşam tarzı oluşturmaya çalışmıştır.

Sekülerleşme ve modernleşme ile birlikte özünden uzaklaşan ve dolayısıyla manevi bunalım yaşayan insan, bilim ve akıl gibi dönemin etkin argümanları ile bu açlığını gidermeye çalışmış ancak bu noktada başarıya ulaşamamıştır. 1750'li sosyal darvinizmin etkisiyle ortaya çıkan ve pozitif bir bilim olarak değerlendirilen psikoloji devreye sokulmuştur.

Merter'e göre psikoloji bilimi, 1850'lerden sonra Aydınlanma Hareketi'nin bir alt ürünü olan Romantizm dönemi esnasında bilinçdışının, Avrupa insanı için yeniden keşfi ile ortaya çıkmış ve kısa süre içerisinde dine alternatif bir alan haline dönüşmüştür. Bu dönemlerde ortaya çıkan birçok izm hareketinin ortak noktası, orta çağda yaşanan maneviyat tromasından sonra bütün dini erdemlere ve tanrıya karşı başlayan derin bir inat hali ve dolayısıyla manevi alandan bütünüyle yüz çevirme durumudur.²

Temelde ruh ve logos olmak üzere iki sözcükten meydana gelen psikoloji, kısaca ruh bilgisi manasına gelmektedir.³ Ancak ruh sözcüğünün manevi boyutu bulunması ve

¹ Zygmunt Bauman. *Postmodern Etik*, çev. A. Türker. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998), 245.

² Mustafa Merter, "Evlilikte Celal-Cemal Dengesi", *Maneviyat Psikolojisi III: Evlilik ve Aile*, ed. Mustafa Atak. (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 55-65.

³ Vande Camp, *Historical Perspective: Religion and Clinical Psychology in America*, ed. E.P. Shafranske, (Washington: Religion and Practical of Psychology, DC APA, 1962).

MANEVİYAT PSİKOLOJİSİNDE AİLEYİ BÜTÜNLEŞTİRİCİ VE BİRLİĞİNİ KORUYUCU YAKLAŞIM

açıklanmasının zorluğu nedeniyle bazı psikologlar, psike kavramını devre dışı bırakarak psikolojiyi tanımlama çabası içerisine girmişler ve nihayetinde psikolojiyi insan ve hayvan davranışlarını inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlamışlardır.⁴

Psikanaliz, davranışçılık, hümanizm derken arayışlar hep devam etmiş ve insan muammasını çözüme çalışmaları 1970’li yıllarda psikoloji alanı içerisinde transpersonel psikoloji yaklaşımının ortaya çıkışıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Aydınlanma hareketi ile birlikte dinin yerini ve rolünü alma iddiasında bulunan modern psikolojinin insan hakikatini olumsuz ve karamsar bir yaklaşımla değerlendirmesi, Victor Frankl’ın nöojenik depresyon olarak ifade ettiği varoluşsal depresyona yönelik herhangi bir çözüm önerisi sunmaması, insanı beden-ruh birlikteliği ile bütüncül bir şekilde ele almaması gibi durumlar modern psikolojinin eksik olduğu alanlar olarak gün yüzüne çıkmıştır. Batı’da dine ve maneviyata karşı gösterilen olumsuz yaklaşıma rağmen geçmişte olduğu gibi dinler ve manevi gelenekler, modern toplumun da ilgi ve alakasını cezbetmiş ve bu minval üzere çeşitli çalışmaların yapılmasını teşvik etmiştir. Din ve maneviyata gösterilen yoğun ilgi benötesini araştırmayı ilke edinen transpersonel psikoloji yaklaşımının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.⁵

William James, Roberto Assagioli, Charles Tart, Stanislav Grof ve Abraham Maslow, gibi psikolojinin dördüncü ekolü olan transpersonel (benötesi) psikolojiyi savunan isimler, manevi geleneklerin ve yaşantıların önemine vurgu yaparak insan hakikatini idrak etme yolculuğunu derinleştirmiş olsalar da modern psikolojinin -genel anlamda bakıldığında- tabiri caizse maneviyatı yok sayarak yoluna devam ettiği görülmektedir.⁶ Ancak küçük çapta da olsa transpersonel psikoloji gibi maneviyata kapı aralayıcı olarak görülen tüm bu çalışmalar İslam psikolojisi ve nefis psikolojisi gibi manevi yaşantıyı ve dini önemli gören yaklaşımlarının doğuşuna kaynaklık etmiştir.

Çeşitli alanlarda yürütülen maneviyat merkezli çalışmalar, Batı’da maneviyat kavramına bakış noktasında farklı fikirlerin oluşmasına yol açmış ve bilim adamları vasıtasıyla seküler bir dünya oluşturma çabalarına rağmen insanların manevi ihtiyaçları yeniden gündeme gelmeye başlamıştır.

Maneviyat Psikolojisi: Kapsam ve tanımına yönelik tam bir fikir birliği olmamakla birlikte bu konuda iki görüş dikkat çekmektedir. Dinin maneviyattan daha geniş bir alan olduğunu iddia eden birinci görüşe göre maneviyat, dinin kurumsal olmayan ve daha çok bireysel tecrübeye dayanan yönünü ifade etmektedir. Maneviyatın dinden daha geniş olduğunu iddia eden ikinci görüşe göre ise maneviyat, dini gelenekler ve kurumlardan

⁴ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 25.

⁵ Mustafa Atak, “Benötesi Psikoloji, Nefs Psikolojisi ve İslami Psikoloji İlişkisi”, *Maneviyat Psikolojisi V: İslam ve Psikoloji*, ed. Mustafa Atak. (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2022), 30.

⁶ Mustafa Atak, “Maneviyat Psikolojisi Bağlamında Mutluluk Terapisi”, *Maneviyat Psikolojisi III: Evlilik ve Aile*, ed. Mustafa Atak. (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019),135-136.

bütünüyle bağımsızdır. Merhamet, sevgi, hoşgörü ve affedicilik gibi kavramları izah etmek için dine gerek yoktur. Bunlar insanın dini yönüyle ilgili olmayıp manevi yönüyle ilişkilidir. Maneviyat sonradan kazanılan bir olgu olarak görülmemelidir. Her bireyin içinde manevi bir potansiyel mevcuttur. Maneviyat, bireyin içsel huzuru ve hayatının anlam bulması ile alakalıdır. Din ve maneviyatı zıt konumlara yerleştirenler dinin kurumsal olduğunu maneviyatın da bireysel olduğunu belirtmişlerdir.⁷

2011'de APA'nın (Amerikan Psikiyatri Derneği) toplantısında Din Psikolojisi bölümünün "Din ve Maneviyat Psikolojisi Derneği" (Society for the Psychology of Religion and Spirituality) şeklinde değiştirilmesi sonucu 2013 yılında APA Psikoloji, Din ve Maneviyat El Kitabı (APA Handbook of Psychology, Religion and Spirituality) yayınlanmıştır. Bu durum modern psikolojinin maneviyat psikolojisini algılama biçimi noktasında fikir vermektedir.

Maneviyatın dinden bağımsız bir olgu olduğu görüşünü savunan aile danışmanı Satir'e göre insan, evrensel bir ağacın gövdesinden neşet etmiş tomurcuklara benzemektedir. Bu ağacın kökleri bütün insanları birleştirip bir araya getirmektedir. Hayat, kendisinden daha aşkın bir güç tarafından meydana getirilmektedir. Bütünsel bir insan olabilmek ancak aşkın güçle bağlantı kurmakla mümkündür. İnsan özü itibarıyla ilahi kökenlidir ve sezgileri yoluyla evrensel olan bilinç ile bağlantı kurma donanımına sahiptir.⁸ Burada görüldüğü gibi Batı'da maneviyat bireysel bir yaşantı ve dinden tamamen kopuk bir olgu olarak algılanmış bu durum psikoloji gibi insan bilimlerine de sirayet etmiştir.

Sekülerleşme, küreselleşme ve postmodernite gibi yakın dönemde yaşanan büyük değişim ve dönüşümler, insanın kutsal ile ilişkisine farklı bakış açıları getirmesine yol açmıştır. Psikoloji alanında ise bu durumun etkisi, din, dindarlık ve maneviyat gibi kavramlara yüklenen anlamlarda değişiklik olarak görülmüştür. Özellikle Amerika ve Avrupa'da maneviyat (spirituality) son zamanlarda daha çok ön plana çıkmış ve maneviyatı yeniden tanımlama ihtiyacı hissedilmeye başlanmıştır.⁹

2014 yılından itibaren düzenlenmeye başlanan sempozyumlar ve bilimsel yayın çalışmaları ile Türkiye'de ruh sağlığı ile ilgili alanların dikkatini çeken maneviyat psikolojisi; Kur'an, sünnet ve tasavvufu içeren İslam maneviyatını konu edinmektedir. Transpersonel (benötesi) psikoloji, bu sempozyum çalışmaları için adeta bir çıkış noktası olmuş ve halihazırda konu ile ilgili altı kitaptan müteşekkil maneviyat psikolojisi serisi yayınlanmıştır. Bu çerçevede nefis psikolojisi ve İslam psikolojisi gibi yaklaşımları da içine alan maneviyat psikolojisi, ailenin birliği ve bütünlüğü noktasında da büyük önem

⁷ Zinnbauer, Brian J. and Pargament, Kenneth. I., *Religiousness and Spirituality: Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, Eds. Raymond F. Paloutzian and Crystal L. Parks. (New York: The Guilford Press, 2005), 24.

⁸ Virginia Satir, *İnsan Yaratmak*, çev. Selim Yeniçeri. (İstanbul: Beyaz Yayınları, 2017), 371-373.

⁹ Sevede Düzgüner, "Psikoloji Literatüründe Maneviyat Kavramı: Batı ve Türkiye Karşılaştırması", *Maneviyat Psikolojisi*, ed. Mustafa Atak. (İstanbul: Elit Kültür Yayınları, 2016), 11.

MANEVİYAT PSİKOLOJİSİNDE AİLEYİ BÜTÜNLEŞTİRİCİ VE BİRLİĞİNİ KORUYUCU YAKLAŞIM

taşımaktadır. 2019 yılında yayınlanan Maneviyat Psikoloji III kitabının konusu “Evlilik ve Aile” olarak belirlenmiş, 2020 yılında yayınlanan Maneviyat Psikolojisi IV kitabının konusu ise “Gençliğin Durumu ve Gelecek” olmuştur.

Bu süreç, İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi dini kurumları harekete geçirmiş, 2016 ve 2018 yıllarında Manevi Danışma ve Rehberlik kongreleri düzenlenmiştir. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik ile ilgili çalışmalar artmaya başlamıştır. Manevi bakım (pastoral care) veya manevi danışmanlık (pastoral counselling) şeklinde Batı dünyasında yaygınlaştırılmaya çalışılan bu alan, Türkiye’de Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK)’nın “Manevi Danışmanlığı” bir meslek alanı şeklinde kabul edip tanımlaması sonucunda resmi bir niteliğe bürünmüştür (MYK, 2019).

Bu konuda farklı çalışmalar yapılsa da tam bir konsensüs sağlanamamış, henüz yeni doğum sürecinde bulunan bu alan yeterince mesafe kat edememiştir. Ancak birçok disiplinin bu konudaki çalışmaları ile belirsizlikten kurtularak güçlü bir şekilde insanlara manevi destek sunulabilecektir. Halihazırda bu alanla ilgili çalışmalar devam etmektedir. Ortaya çıkan sonuçların alana katkısı ile birlikte konu daha da somut hale gelecektir.

1. Maneviyatsız Aile Fikri

Aile kavramının farklı şekillerde tanımları bulunmaktadır. En dikkat çekici olarak “Aralarında gerçek bir uzlaşma ve akrabalık bağı bulunan ve bütün sosyal ilişkileri bir soy etrafında toplanan grup” ya da “Karı koca ve çocukların oluşturduğu biyolojik, ekonomik, psikolojik ve toplumsal görevleri olan sosyal kurum” tanımları karşımıza çıkmaktadır. Birçok yerde aileyi bir sosyal kurum olarak tanımlasalar da, aslında aile bir birliktir, bir örgüttür, bir yapıdır ve bir topluluktur.¹⁰ Erkek ve kadının birlikteliğinin meşru şekilde kabul edilmesini sağlayan sosyal, kültürel ve dini bir kurum olan evlilik; eşlere fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını giderme imkanı da sağlamaktadır. Araştırmalarda evli insanların bekarlara nispetle daha uzun ömürlü olduğu, alkol sorunlarının daha az olduğu, maddi ve ekonomik açıdan daha iyi durumda oldukları ve cinsel yaşamlarının daha düzenli olduğu görülmektedir.¹¹

İnsanlık tarihi boyunca farklı dönemlerde aile, farklı şekillerde algılanmış bulursa da ailenin kutsallık yönü hemen hemen her din ve toplumda korunmaya çalışılmıştır. Toplumun en temel kurumu olarak gözüken aile müessesesi, günümüzde önemli değişikliklere maruz bırakılmış, sanayileşme ve modernitenin etkisi ile birlikte küçülmeye başlamıştır. Ailenin küçülmesi ve kutsal olarak addedilmesinin terkedilmeye başlanmasında Batı’da Musevi kökenli bilim adamlarının büyük etkisinin olduğu görülmektedir. İkinci dünya savaşı adeta bu konuda bir dönüm noktası olmuştur.

¹⁰ “Türk Dil Kurumu”. (TDK), <http://www.tdk.gov.tr/>. (Erişim: 30.03.2023).

¹¹ Ahmet Akın, *Güzel İnsan*, (İstanbul: Hayat Yayınları, 2018), 153.

İkinci dünya savaşından sonra Frankfurt Ekolü ABD’de Herbert Marcuse, Erich Fromm, Marx Horkheimer, Theodor W. Adorno, Leo Löwenthal ve Jürgen Habermas gibi kişilerin önderliğinde faaliyetlere başlamıştır. Fakat bir süre sonra Marcuse ve Fromm buradan dışlanmış ve Horkheimer ile Adorno Okul yönetimini ele almışlardır. Frankfurt ekolünün faaliyet alanı "otoritarianizm" olarak ifade edilmiştir. Bu otoritenin kökeninde aile ve din kurumu yatmaktadır. Bu düşüncelerin etkisiyle “Önyargı Araştırmaları” ve "Otoriter Kişilik" gibi kitaplar yayınlanmıştır. Adorno’ya göre Freud’un kişiliğın ilkel yapısı olarak adlandırdığı id’den kaynaklanan saldırgan dürtüler süperego vasıtasıyla dış dünyaya ve özellikle de Yahudilere yansıtılmakta ve bu nedenle dünya şeytanlaşmaktadır. Bu sorunu çözenin yolu da Freud psikanalizinin her alanda benimsenmesinden ve sosyal yapıdaki değişimden geçmektedir. Çünkü baba otoritesi insanlarda bir nefret doğurmakta ve sonuçta çevreye yansıyan öfke Yahudi düşmanlığı olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun çözümü de baba ve tanrı otoritesini yok etmektir. Bu anlayışa göre ataeril aile yapısı, baba otoritesi, aile bağları, töre, gelenek-görenekler, ahlaki kurallar bu çerçevede yeniden yapılandırılmalıdır.¹²

Fukuyama “Büyük Çözülme” isimli çalışmasında: dünyadaki bütün toplumların 1960’lardan sonra büyük bir çözülme ile birlikte buhran yaşadığını iddia etmektedir. Özellikle de sanayileşmenin yoğun olarak görüldüğü ülkelerin bu çözülmeye daha fazla maruz kaldığını belirtmektedir. Ona göre bu çözülmelerin temel belirtileri; bireylerde güvensizliğin yaygınlaşması, suç oranlarının artması, akrabalık bağlarının giderek zayıflaması, evliliklerin ve doğum oranlarının düşmesi, boşanma oranlarının hızlı yükselişe geçmesi ve ABD’de doğan her üç çocuktan birisinin, İskandinav ülkelerinde ise her iki çocuktan yaklaşık birisinin gayr-i meşru olarak dünyaya gelmesidir.¹³

Batı’da tüm bu aile mefhumunu zayıflatma çabaları etkisini göstermiş ve artık ebeveyn ile bir veya iki çocuktan müteşekkil çekirdek aile tipi yaygınlaşmaktadır. Her iki tarafın ebeveyni de aileden uzaklaştırılmıştır. Hâlbuki modern çekirdek ailelerde neredeyse hiç rastlanmayan dede-torun ilişkisi, çocuğun duygusal ve kültürel gelişiminde çok önemli bir etkiye sahip bulunmaktadır¹⁴ Aile küçülünce, tek çocuklu aileler artmaktadır. Tek çocuk olunca da bu çocuk adeta ailenin diktatörü haline gelmekte, anne baba o tek evlâdına sarılarak çocuğun aileye hükmeder bir hale gelmesine yol açmaktadır. Bu süreçte küçük çocukları büyüten ve eğiten dede ve nineler de aileden koparılmış veya aile onlardan uzaklaştırılmıştır. Dede ve büyükanne aktif hayatın içinden çekilerek kendi evlerinde yalnızlığa terk edilmiştir.¹⁵

¹² Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. *The Authoritarian Personality*, Publication No. III of *The American Jewish Committee Social Studies Series*. (New York: Harper & Brothers, 1950).

¹³ Francis Fukuyama, *Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumsal Düzenin Yeniden Oluşturulması*. çev. Hasan Kaya. (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009), 19.

¹⁴ Sefa Saygılı, “Evlilik ve Aile Terapisi”, *Maneviyat Psikolojisi III: Evlilik ve Aile*, ed. Mustafa Atak. (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 207.

¹⁵ Saygılı, *Evlilik ve Aile Terapisi*, 210.

MANEVİYAT PSİKOLOJİSİNDE AİLEYİ BÜTÜNLEŞTİRİCİ VE BİRLİĞİNİ KORUYUCU YAKLAŞIM

Günümüzde anne babalık fonksiyonu adeta havale edilerek taşeronlara verilmiştir. Baba evdeki üretici rolünden uzaklaştırılarak adeta dev çarklı bir dişliye dönüştürülmektedir. Baba, omuzlarına binlerce yük yüklenmiş ve omuzları çökmüş vaziyette, anne de yorgun ve bitkin bir halde eve gelebilmektedir. Anne ve babanın ahlaki değerlerin taşıyıcısı olmaktan çıkmasıyla birlikte aileyle ilgili değer yoksunluğu oluşmakta ve çocuklar ahlaki değerleri sokakta, televizyonda, sosyal medyada ve akran grubunda aramaktadır. Fakat anne-babadan doğru değerleri direkt olarak alabileceğini çocuklar bilmediği gibi ebeveynler de bu önemli durumu ihmal etmektedirler.¹⁶

Batı'da değer eğitimi ile ilgili çalışmalar çocukların aileden kopması sonrasında başlamıştır. Çalışma hayatının yoğun temposu ile ailelerinden kopartılan ve en iyi ihtimalle çocuk gelişimi uzmanı, pedagog ve psikologların kontrolüne bırakılan çocuk ve gençler, anne-baba ve aile büyükleri yoluyla aktarılması gereken kültürel ve dini değerlerden yoksun kalmaktadır.

Aile ile ilgili burada bir kısmı ifade edilen değişimler, evlenmelerin hızını azaltmaya ve boşanmaların hızını artırmaya başlamıştır. Batı ülkelerinde görülen boşanma artışlarından Türkiye'de nasibini almıştır. 2001-2021 yıllarını kapsayan son 20 yıldaki bin kişilik nüfusa düşen evlenme sayısını belirten kaba evlenme hızı, yüzde 20 oranında düşüş göstermiştir. Aynı süre içerisinde kaba boşanma hızı ise yüzde 47 oranında artış göstermiştir.¹⁷

Aileyi yok etmeye yönelik çalışmaların devamında eşcinsellik argümanı kullanılmaya başlanarak son yıllarda küresel düzeyde eşcinselliği normalize etme çalışmaları yürütülmeye çalışılmaktadır. Batı'da ve Amerika'da olduğu gibi Türkiye'de de gençlerin normal dışı cinsel eğilimlere teşvik edildiği görülmektedir. Sanal âlemde, çeşitli tv platformlarında, yazılı ve görsel medyada eşcinselliği normalize edici, hatta teşvik edici yayın ve paylaşımların sayısı artmıştır. Gençlik her yönden kısıkaç altına alınmaktadır.¹⁸

Aileye yönelik projelerin nihai aşaması olarak cinsiyetsiz bir toplum öngörülmekte ve yaradılıştan insana ihsan edilen erkek ve kadın farklılıkları yok sayılmaktadır. Bu çerçevede hibrid, hermafrodit bir insan modeli üzerine çalışılmaktadır.¹⁹

Tüm bu çalışmalar, insanı yeniden yapılandırma ve fitri yapısını değiştirmeye yönelik açık amaçları ortaya koymaktadır. Son dönemde toplumsal cinsiyet ile ilgili çalışmalarıyla bilinen Judith Butler, toplumsal cinsiyet ve eşcinselliği yaygınlaştırma çalışmalarının nihai amacının insanı yeniden yapılandırmak olduğunu ifade etmektedir. Ona göre

¹⁶ Kemal Sayar, "Modern Zamanlarda Aile", *Maneviyat Psikolojisi III: Evlilik ve Aile*, ed. Mustafa Atak. (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 119-120.

¹⁷ <https://tr.euronews.com/2022/04/11/turkiye-de-2021-de-evlenen-cift-say-s-562-bin-bosanan-174-bin-ciftler-neden-bosan-yor>

¹⁸ Mustafa Atak, "Başlarken", *Farklı Cinsel Kimlik Yönelimleri*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2022), 29.

¹⁹ Merter Mustafa, *Önsöz*, *Farklı Cinsel Kimlik Yönelimleri*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2022), 16.

uluslararası lezbiyen ve gey ajandasının görevi, gerçekliğin yeniden yaratılmasından, insanın yeniden oluşturulmasından ve neyin yaşanabilir olup neyin yaşanamaz olduğu sorusunun arabuluculuğundan başka bir şey değildir.²⁰

2. Maneviyat Psikolojisi Bağlamında Ailenin Birliğini ve Bütünlüğünü Koruyucu Yaklaşım

Özellikle milli ve manevi değerlerin ihmal edilerek çocukların yetiştirilmesi, otorite boşluğu ve ahlaki yoksunluk gibi önemli sorunlara yol açmaktadır. Linke' göre psikolojik olduğu kadar sağduyu açısından da en büyük yardım kaynağı dindir. Dini inanç anne-baba açısından yeri doldurulamayacak bir otorite ve güven sağlamaktadır. Kendilerini şekillendirecek olan dini otoritenin yokluğunda çocukların ahlaki alışkanlıklarına nasıl biçim verecekleri konusunda tereddüt yaşayan anne babalar çözümlenmesi mümkün görünmeyen bir problem ile karşı karşıyadır. Kutsal bir varlık ve kutsal ahlak düzenine tartışılmaz inancın sağladığı olağanüstü kudretin yerine geçecek mantiki hiçbir şey bulunmamaktadır.²¹

Jung, din psikolojisi ile ilgili yapılan birçok araştırmada dini duygunun, çocuğun yaratılışının ve fitratının ayrılmaz bir parçası olduğu sonucunun ortaya çıktığını vurgulamıştır.²² Bu duyguyu çocuğa sağlıklı bir biçimde verecek olan da ailedir. Psikologların bir kısmının değerler eğitimi noktasındaki bu önemli görüşlerine rağmen Amerika'da 1970'li yıllarda "Değerlerin Yeniden Belirlenmesi " projesi hayata geçirilmiştir. Bu projeye göre; anne-baba, öğretmen ve din adamları çocuğa doğru ve yanlış telkini yapmamalı ve çocuk değerleri kendi kendine bulmalıdır.²³

Bu düşüncenin ABD ve Batı'da etkisini göstermesiyle birlikte dini ve manevi eğitimin çocuklara küçük yaşlarda verilmesinin sakıncalı olduğunu ve en erken dini ve manevi eğitimin ergenlik döneminde olması gerektiğini vurgulayan pedagog ve psikologlara karşın Link, ilk çocukluktan itibaren bu eğitimlerin verilmesinin önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

Ona göre din, anne-baba, çocuk ve toplum arasındaki ahlaki ve fikri çatışmaları serbestçe çözmeye yardımcı olacak tek birleştirici ve her zaman etkin olan kudrettir. Değişim ve otoriteye başkaldırının oldukça sık görüldüğü modern dünyada Allah tek sabit noktadır. Hayatının ilk çağlarında iyi ve kötünün en yüce hakemi Allah olarak zihnine

²⁰ Judith Butler, *Undoing Gender*, Routledge, (New York: Roudlege, 2004), s. 30.

²¹ Henry C. Link, *Dine Dönüş*, çev. Nahit Oralbi. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), 89.

²² Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, çev., Cengiz Şişman. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1993), 17.

²³ Louis Rath, Merrill Harmin, Sidney Simon, et al. *A Critical Analysis Of Values 2 Clarification* by David Lippe, Ph.D Copyright, (Apologetics Press. 1973).

MANEVİYAT PSİKOLOJİSİNDE AİLEYİ BÜTÜNLEŞTİRİCİ VE BİRLİĞİNİ KORUYUCU YAKLAŞIM

yerleşmiş olan çocuk, arzu edilen alışkanlıkların yerleşmesinde ana itici gücü elde etmiş olmaktadır.²⁴

İlk insan ve Peygamber Hz. Âdem ve eşi Havva ile birlikte ortaya çıkan ve tarihsel süreçte değerini ve varoluşunu her daim koruyan ve en küçük birim olarak toplumun temelini oluşturan yapı olarak görülen ailede en etkili otorite din ve değerlerdir. Bu bağlamda değerleri ve dini yaşantıyı önemseyen örneklerden birisi de ABD’de bulunan Roseto kasabasıdır.

İtalya’nın Roseto bölgesinden 1890’lı yıllarda Amerika’ya taşınan göçmenlerden oluşan kasaba halkı 1950’li yıllarda Amerika’da özellikle tıp camiasının dikkatini çeken bir örnektir. Roseto’da 50 yaşın altında kalp krizinden ölen ya da kalp hastalığı belirtisi olan kimseye rastlanılmamıştır. 65 yaş üzeri erkeklerde kalp krizinden ölüm oranı Amerika’nın yarısı kadardır. Her tür nedene bağlı ölüm oranı beklenenden %35 aşağıdadır. Roseto’da intihar vakasına, alkolizme, ilaç ve uyuşturucu bağımlılığına rastlanmamıştır. Çok az suç işlenmektedir. Sosyal yardım alan insan bulunmamaktadır. Peptik ülser hiçbir bireyde görülmemiştir. Halkın ölüm nedeni olarak genelde yaşlılık görülmektedir.

Roseto’nun yakınındaki diğer yerleşim yerlerinde her şey ABD’nin diğer bölgelerindeki gibi seyrederken burada ne vardır da bu şekilde bir sonuç oluşmuştur. Araştırmalar sonunda kasaba halkında diğer bölgelerden farklı şu nitelikler dikkat çekmiştir: Rosetolular geleneksel tek katlı evlerde oturmakta, birbirleriyle çok sıcak bir iletişim içerisinde bulunmakta, bahçelerinde birbirleri için yemek pişirmekte, kiliseye gitmeye ve dini değerlere büyük önem vermekte, birkaç kuşağın birlikte olduğu geniş ailelerde yaşamakta, büyüklere saygıyı önemsemektedir. Kendilerini modern dünyanın baskılarından soyutlayan geleneksel değerlerini koruyucu güçlü bir yapı oluşturmuşlardır.²⁵

Geçmişte Anadolu irfanı, dini milli değerlerden hareketle topluma bütün değerleri kazandırmış ancak batılılaşmanın ve taklitçiliğin sonucu olarak zamanla toplum bu değerlerin birçoğunu kaybetme noktasına gelmiştir. Mesela komşuya tatsın diye yemek götürmek, verme ve paylaşma duygusu kaynaklıdır. Çocuk, annesinin hazırlamış olduğu yemeği komşuya götürürken aslında vermeyi öğrenmektedir.

Modern dünyada değerleri de dikkate alarak aile içerisinde yapılabilecek bazı etkinliklere değinmek ve bu etkinlikleri aile yaşantısı içerisinde pratiğe dökmek aile birliği ve bütünlüğü açısından oldukça faydalı olacaktır. Bu metinde konu ile ilgili bazı etkinliklere değinilmektedir. Ancak bu etkinlikler geçmişten de örnek alınarak çoğaltılabilir.

2.1. Ailenin Yemeklerde bir Araya Gelmesi

²⁴ Link, *Dine Dönüş*, 89.

²⁵ Malcolm Gladwell, *Çizginin Dışındakiler*, çev. Aytül Özer. (İstanbul: MediaCat Yayınları, 2011), 12-15.

Şükür ve Tefekkür: Yemek ailenin bir araya geldiği, sohbet ihtiyacının büyük oranda giderildiği, şükür, tefekkür ve dua gibi önemli pratiklerin ailece hayata geçirildiği bir zaman dilimidir aslında. Yemeğe başlamadan nimetleri ve onların yaratılışlarını tefekkür etmek manevi bir başlangıç olacaktır. Burada ayrıca yemek boyunca birçok meseleyi konuşma ve ailenin sohbet etme ihtiyacını giderme söz konusudur. Yemekten sonra anneye ve babaya teşekkür edip sonra da yemek duası ile Allah'a teşekkür etmek önemlidir. "Kula teşekkür etmesini bilmeyen Allah'a şükredemez" kaidesi gereğince önce kullara teşekkür sonra da her şeyin sahibi olan Allah'a teşekkür ile hakiki manada şükür gerçekleşmiş olacaktır.

Nimetin gerçek sahibini unutarak farklı davranan ve şükürsüzlüğe yönelen kimseler hakkında Cüneyd-i Bağdâdî'nin şu tespiti oldukça önemlidir: "Nimeti veren Cenabı Hakkı unutarak sadece nimetin kendisini gören kişiler Allah'a (cc) karşı perdelenmişlerdir". İşte bu perdelenenin bir sonucu olarak birey bazı olumsuz tutumlar içerisine girebilmekte ve şükürsüzlüğü çağrıştıran davranışlarda bulunabilmektedir.²⁶

Bir bireyin psikolojisine normal, kişiliğine de "sağlıklı" diyebilmek için o bireyde, belirli ölçülerde şükran duygusunun ve minnet hissinin gelişmiş olması şarttır. Bireyde minnet hissi, ne kadar zayıf ise o eksikliğin yerini haset ve tamahkârlık, açgözlülük gibi olumsuz duygular doldurur.²⁷

Samsun Çarşamba'da yapılan bir uygulamaya göre "Aile içinde herhangi bir problem yaşandığında bir süreliğine o problem askıya alınarak bütün ailede birdenbire hummalı bir ziyafet faaliyeti içerisine girilmektedir. Baklavalar, börekler açılıp ailece ziyafet çekilmekte sonrasında oturup hazırlık esnasında yapılan şeyler yenmekte ve ruhsal bir rahatlama sağlanmaktadır. Sonuçta konuşacak bir fazla şey kalmamakta ve böylece problem çözülmüş olmaktadır."²⁸

2.2. Ailece Yapılan Diğerkâmlık Faaliyetleri

Diğerkâmlık, infak ve isar: Diğerkâmlık, Kur'an'daki isar kavramına benzemekle beraber aralarında ince bir farklılık bulunmaktadır. Diğerkâmlık, kişisel menfaat olmaksızın başka insanlara yardımcı olmaya çalışma şeklinde tanımlanmaktadır.²⁹ İsar genelde, bir kişinin, kendisi ihtiyaç içerisinde olsa dahi sahip bulunduğu imkânlarını başka insanların ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla kullanması, başkalarına fayda sağlamak için

²⁶ Nüreddin Abdurrahman b. Ahmed Câmî, *Nefahâtü'l-üns min Hazarâti'l-Kudüs*, sad. Abdulkadir Akççek (İstanbul: Sağlık Kitapevi, 1981), 241.

²⁷ Erol Göka, "Minnet ve Şükür", *Maneviyat Psikolojisi III: Evlilik ve Aile*, ed. Mustafa Atak. (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 172-173.

²⁸ Sayar, *Modern Zamanlarda Aile*, 120.

²⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998), 1747.

MANEVİYAT PSİKOLOJİSİNDE AİLEYİ BÜTÜNLEŞTİRİCİ VE BİRLİĞİNİ KORUYUCU YAKLAŞIM

fedakârlık yapması şeklinde ifade edilmektedir.³⁰ İsar diğerkâmlığın daha yoğunlaşmış ve içselleşerek tutum haline gelmiş biçimidir.

Kur'an'da birçok yerde geçen infak ve isarın özünde, hiçbir beklenti içerisinde olmadan sırf Allah'ın rızası gözetilerek insanlara yardım etmek ve fedakârlık yapmak bulunmaktadır.³¹ "Sahip oldukları mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler."³² ayetinde isar ve infakta bulunanların geleceğe yönelik duydukları korku kaynaklı kaygı ve geçmişte yaşadıkları üzüntü kaynaklı depresyondan kurtulacaklarına işaret edilmektedir. "Onlar ki hem bolluk hem darlık zamanında Allah yolunda harcarlar, öfkelerini kontrol altında tutarlar ve insanları affederler. Çünkü Allah iyilik yapanları sever."³³ ayetinde insana acı ve ıstırap veren kin tutma, affedememe ve bunların sonucunda ortaya çıkan öfke duygularının kontrol altına alınmasına vurgu yapılmaktadır. İnfak ve isar ile cimrilik zaafını aşan birey, endişe, öfke, kin gibi nefsin olumsuz hasletlerinden kurtularak manevi olarak yükselişe geçebilmektedir. İsar ve infak türü yardımların ailecek yapılması özellikle çocuk ve gençler üzerinde olumlu etki meydana getirecektir.

İyiliğin ve diğerkâmlığın insan psikolojisi üzerindeki etkisi birçok yerde vurgulanmaktadır. Özellikle aile fertleri arasındaki etkisi daha fazla hissedilmektedir. Ailede iyilikle birlikte sadece bir ihtiyaç karşılanmamakta olup aile fertlerinin en büyük beklentisi olan sadakat davranışı da ortaya çıkmış olmaktadır.³⁴

İsarın da bir gereği olarak eşler, birbirinin tekâmül etmesine müsaade etmenin ötesinde onu teşvik ederek ve gelişmeye, tekâmüle iştirak ederek fırsat vermelidir. Bu yolla beraber tekâmül etme ve gelişme gerçekleştirilebilir. Mutluluk ancak beraber yaşadığında kalıcı olmaktadır.

2.3. Sılayı Rahim, Hasta Ziyaretleri

Kur'an'ı Kerim'de akraba ilişkilerinin sağlam temeller üzerine bina edilmesi tavsiye edilmiş ve inanan kimseler; Allah'ın korunmasını istediği bağı koruyan, Yaratıcısına saygıda kusur etmeyen ve hesabın olumsuz netice vermesinden korkan kimseler olarak görülmüştür.³⁵ Hem dini hem de kültürel unsurları barındıran davranışlardan olan sılayı rahim çocuklarla birlikte ailecek yapıldığında ayrı bir anlam kazanır. Ayrıca hasta

³⁰ Mustafa Çağrı, "İsar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim: 30.03.2023).

³¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyan*, çev. Hasan K. Yılmaz ve Ömer Çelik, Cilt 1, (İstanbul Erkam Yayınları, 2009), 66.

³² Bakara, 2/274.

³³ Ali İmran, 3/134.

³⁴ Saffet Köse, *Aile Medeniyetinin Sonu*, (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2021), 286.

³⁵ Rad, 13/21.

ziyaretlerinin de ailecek yapılması durumunda hasta ile bizzat muhatap olan çocukta empati yetisi ve merhamet duygusu gelişecektir.

2.4. Birlikte İbadet Etme

Ailede ibadetlerin birlikte yapılması, namazların evde cemaat ile kılınması, birlikte Kur'an'ı okuma ve anlama çalışması, aile için birleştirici ve bütünleştirici bir unsurdur. Ramazan'daki sahur ve iftarlar ve bu esnadaki yardımlaşma ve paylaşmaya çocukların dâhil edilmesi de değer ve maneviyat kazandırılması bağlamında önemlidir.

2.5. Ailece Kutsal Mekân Ziyareti

Milli ve manevi dinamikler niteliğindeki cami, türbe ve tarihi mekânlara ailecek ziyaretler yapılması milli-manevi değerlerin aktarılmasına olduğu gibi çocuklarda kutsala saygı ve geçmişe vefa duygularının yerleşmesine de katkı sağlayacaktır.

Özellikle gençlerin aileleriyle birlikte kutsal mekanlara yaptığı ziyaretler, kaygı bozukluğu yaşayan kişileri kalbi olarak rahatlatarak, sürekli kararsızlık ve mutsuzluk hali içerisindeki depresif bireylere de yaşama yönelik motivasyon sağlayacaktır. Çeşitli sorunların altında ezilerek adeta öfke patlaması yaşayan bireyler, bir sabır eğitimi olarak nitelendirilebilen hac veya umre ile yoğun öfke halinden bir sükûnet haline geçişi bizatihi deneyimleyecek ve sonrasında da bunu yaşamına yansıtabilecektir. Dünyayı ve nesnelere hakikatine uygun bir biçimde algılama yetisi gelişecek ve bireyin yaratıcı ile iletişimini daha sağlam bir düzlemde gerçekleştirmesi sonucu boşluk hissinin etkisiyle yöneldiği sanal aleme olan ilgisi de azalacaktır.³⁶

Temizlenme, yenilenme, günahlardan arınma hissi stresi yenmede önemli bir yere sahiptir. Kutsal toprakların manevi atmosferi günahlardan arınma duygusuyla birlikte insanın omuzlarından kaygı ve stres yükünü de büyük oranda almaktadır. Endonezya ve Malezya gibi bazı İslam ülkeleri, yeni evlenen çiftleri evlilik müessesinin güzel bir atmosferle başlayarak devam etmesi amacıyla hacca ya da umre ziyaretine göndermektedir.

Devletin hacca ve umreye i gitmeye gençleri teşvik ettiği Endonezya'da 2018 yılındaki suç oranlarının oldukça düşük olduğu gözlenmektedir. 2018 yılı cinayet işleme oranı 0,40 olarak görülmektedir. Bu orana göre Endonezya, dünyada en az cinayetin işlendiği ülkeler arasında yer almaktadır.³⁷

Kişi dünya hayatından, günlük stres ve koşuşturmalarından bir gün bile kopamazken orada günlerce ayrı bir boyutta yaşamakta ve bu hal, insan üzerinde uzun süreli, hatta

³⁶ Mustafa Atak, "Ailede Muhabbet ve Sanal Bağımlılık", *Maneviyat Psikolojisi IV: Gençliğin Durumu ve Gelecek*, ed. Mustafa Atak. (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020), 93.

³⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/Cinayet_oranlar%C4%B1na_g%C3%B6re_%C3%BClkeler_listesi (Erişim: 04.01.2023).

MANEVİYAT PSİKOLOJİSİNDE AİLEYİ BÜTÜNLEŞTİRİCİ VE BİRLİĞİNİ KORUYUCU YAKLAŞIM

kalıcı etkiler bırakmaktadır. Hac ile adeta bir zaman tüneline geçilerek, ruhen ve bedenen yeniden doğmuş gibi bir hal yaşanmaktadır. Bu manevi hallerin evlilik başlangıcında yaşanması, evliliğe çiftlerin ruhsal ve psikolojik anlamda sağlıklı başlamalarına, aile müessesesinin sağlam temeller üzerine bina edilmesine ve boşanmaların azalmasına neden olacaktır.³⁸

Sonuç

Modern psikolojisinin üzerinde birçok çalışma yürüttüğü aile, bazı eksiklikler nedeniyle sarsıntı yaşamış ve modernitenin toplumlarda etkisini göstermesiyle birlikte tabiri caizse çöküş sürecine girmiştir. Bu sürece değerlerin yeniden belirlenmesi ve otoritenin yıkılması gibi Batı menşeli projelerin eklenmesi ve psikoloji biliminin dinin yerine ikame edilmeye çalışılmasıyla birlikte manevi alan yok sayılmış, gençler nefsi emmare çerçevesinde yaşamaya teşvik edilmiş ve sonuçta ailelerde büyük çözümler yaşanmış ve boşanmalar artmaya başlamıştır. Ancak burada Jung ve Link gibi bazı psikologlar ailede otorite olarak dinin önemine vurgu yapmıştır. Yaratıcının en önemli otorite olduğunu ve bu otoritenin kaldırılmasının hem ailenin birliği açısından hem de çocuk yetiştirme noktasında sıkıntılı sonuçlara yol açacağını ifade etmişlerdir.

Psikolojinin eksik kaldığı alanı tamamlama işlevi yürütme amacıyla transpersonel (benötesi) psikolojiden hareketle ortaya çıkan maneviyat psikolojisi, aileyi kutsal bir yapı olarak gören kadim dinlere özellikle de İslam dinine müracaat ederek konuya yaklaşmaktadır. Evlenmeyi sürekli teşvik eden, aile birliği ve bütünlüğüne büyük önem veren İslam dininde boşanma, aileyi koruma adına verilen çabaların bütünüyle yetersiz kaldığı durumlarda en son başvurulması gereken bir çözüm olarak belirtilmektedir. En ince ayrıntısına kadar aile hayatını ortaya koyan İslam dini ile İslam'ın derin manevi boyutunu yansıtan tasavvuftan hareketle oluşturulan ve Anadolu irfanı olarak ifade edilen milli manevi değerleri içine alan yaklaşım, geçmişte ailenin birlik ve bütünlüğünü sağlamada oldukça etkili olmuştur. Geçmişteki tecrübeler ve yayınlanmış eserlerden yararlanılarak bugünün dünyasının problemlerini de dikkate alarak oluşturulacak aile modelleri, çöküş sürecindeki aile kurumunun ayakta kalabilmesi noktasında etkin olacaktır. Bu süreçte psikolojinin verileri ile manevi alanı birlikte ele alan maneviyat psikolojisi merkezli çalışmaların yürütülmesi ve aile danışmanlığı modelleri geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

³⁸ Mustafa Atak, "Boşanmaların Önlenmesine Yönelik Proje Önerileri", *Maneviyat Psikolojisi III: Evlilik ve Aile*, ed. Mustafa Atak. (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019).

Yazar(lar) / Author(s): Mustafa Atak

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Akın, Ahmet. *Güzel İnsan*, İstanbul: Hayat Yayınları, 2018.
- Atak, Mustafa. "Başlarken", *Farklı Cinsel Kimlik Yönelimleri*, 19-21. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2022.
- Atak, Mustafa. "Ailede Muhabbet ve Sanal Bağlılık", *Maneviyat Psikolojisi IV: Gençliğin Durumu ve Gelecek*, ed. Mustafa Atak. 77-94. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- Atak, Mustafa. "Benötesi Psikoloji, Nefs Psikolojisi ve İslami Psikoloji İlişkisi", *Maneviyat Psikolojisi V: İslam ve Psikoloji*, ed. Mustafa Atak. 29-46. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2022.
- Atak, Mustafa. "Boşanmaların Önlenmesine Yönelik Proje Önerileri", *Maneviyat Psikolojisi III: Evlilik ve Aile*, ed. Mustafa Atak. 229-240. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodern Etik*, çev. A. Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Butler, Judith. *Undoing Gender*, Routledge, New York: Roudlege, 2004.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyan*, çev. Hasan K. Yılmaz ve Ömer Çelik, Cilt 1, İstanbul: Erkam Yayınları, 2009.
- Camp, Vande. "Historical Perspective: Religion and Clinical Psychology in America", ed. E.P. Shafranske, Washington: Religion and Pratical of Psychology, DC APA, 1962.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Çağrı, Mustafa. İsar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Gladwel, Malcolm. *Çizginin Dışındakiler*, çev. Aytül Özer, İstanbul: MediaCat Yayınları, 2011.
- Düzgüner, Sevede. "Psikoloji Literatüründe Maneviyat Kavramı: Batı ve Türkiye Karşılaştırması", *Maneviyat Psikolojisi*, ed. Mustafa Atak. İstanbul: Elit Kültür Yayınları, 2016.
- Fukuyama, Francis. *Büyük Çözümle: İnsan Doğası ve Toplumsal Düzenin Yeniden Oluşturulması*. çev. Hasan Kaya, İstanbul: Profil Yayıncılık. 2009.
- Göka, Erol, "Minnet ve Şükür", *Maneviyat Psikolojisi III: Evlilik ve Aile*, ed. Mustafa Atak. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- <https://tr.euronews.com/2022/04/11/turkiye-de-2021-de-evlenen-cift-say-s-562-bin-bosanan-174-bin-ciftler-neden-bosan-yor> (Erişim: 30. 03.2023).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Cinayet_oranlar%C4%B1na_g%C3%B6re_%C3%BClkeler_listesi (Erişim: 04.01.2023).
- (TDK), Türk Dil Kurumu. <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim: 30.03.2023).
- Jung, Carl Gustav. *Psikoloji ve Din*, çev. Cengiz Şişman, İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.
- Köse, Saffet. *Aile Medeniyetinin Sonu*, Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2021.
- Link, Henry C. *Dine Dönüş*, çev. Nahit Oralbi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Merter, Mustafa. "Önsöz", *Farklı Cinsel Kimlik Yönelimleri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2022.
- Nüreddin, Abdurrahman b. Ahmed Câmî. "Nefahâtü'l-üns min Hazarâti'l-Kudüs," sad. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul: Sağlık Kitabevi, 1981
- Raths, Louis. Merrill Harmin, Sidney Simon, et al. *A Critical Analysis Of Values 2 Clarification by David Lippe*, Ph.D Copyright, Apologetics Press. 1973.
- Satir, Virginia. *İnsan Yaratmak* çev. Selim Yeniçeri. İstanbul: Beyaz Yayınları, 2017.
- Sayar, Kemal. "Modern Zamanlarda Aile", *Maneviyat Psikolojisi III: Evlilik ve Aile*, ed. Mustafa Atak.119-132. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Saygılı, Sefa. "Evlilik ve Aile Terapisi", *Maneviyat Psikolojisi III: Evlilik ve Aile*, ed. Mustafa Atak. 205-216. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Zinnbauer, Brian J. and Pargament, Kenneth. I. "Religiousness and Spirituality: Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality", Eds. Raymond F. Paloutzian and Crystal L. Parks. New York: The Guilford Press, 2005.